

**AZƏRBAYCANIN
ZƏNGİN TARİXİ, ETNOQRAFIYASI, ƏDƏBİYYATI VAR****A.M.NƏBİYEV***

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda mədəniyyətin inkişaf və tərəqqisinə yönəlmiş çoxcəhətli meyl və istiqamətlər ilk onilliklərdə türk xalqlarının mədəniyyətinə daha dolğun və mükəmməl baxışlar formalaşdırdı. Azərbaycan tarixi, etnoqrafiyası və yeni dövr ədəbiyyatının qaynaqlarına marağın yüksəlməsi ilə yanaşı, onların fərqli dəyərləndirmə metodları üzə çıxmağa başladı. Əsrin ilk onilliklərində kifayət qədər formalaşma mərhələsi keçib milləti tərəqqiyə aparmağın bir-birindən fərqli yollarını seçərək böyük vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirən «Molla Nəsrəddin» və «Füyuzat» ədəbi məktəbləri inkişafın ən mühüm tərəqqi və təkamül istiqamətlərini müəyyənləşdirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından sonra xalq özünün zəngin mənəvi və maddi mədəniyyətinin əsl sahibi olmağa başladı. 1919-cu ildə AXC parlamentinin ilk iclaslarının birində qəbul edilmiş bir qətnamədə deyilirdi: «...Azərbaycan xalqının zəngin tarixi, etnoqrafiyası, dili və ədəbiyyatı vardır. İndi biz onların öz həqiqi çalarlarında – əski türk və islam qaynaqlarında necə yaranıb inkişaf etdiyini öyrənməliyik. Eyni zamanda biz azəri türkcəsi, yaxud Osmanlı türkcəsində danışmağımızı da özümüz müəyyənləşdirməliyik.

...Biz azəri türkləriyik, bizlərə məxsus zəngin tarix, adət-ənənə, ağız ədəbiyyatı, ən başlıcası isə şirin bir danışiq ləhcəmiz var. Bunların hər birinin öz gözəlliyi mövcuddur. Bu nailiyyətlərə biz türk ailəsində nəsib olmuşuq. İndi onları yaddan çıxarıb başqa olaylara aludə ola bilmərik. Bütün bunları elmi qurumlarda gərək dərinlən öyrənək, gecə-gündüz bunlar üçün çalışaq... Bütün işlərimizi də həmin səmtə istiqamətləndirək».

AXC parlamentinin dil, tarix və mədəniyyət sahəsində uzunmüddətli proqram sənədi kimi səslənən bu müddəalar az sonra fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Dövlət Darülfünunun Əsasnaməsində, eləcə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin təhvil-təslim aktı kimi qəbul edilən istefa sənədlərində öz əksini tapdı.

* Nəbiyev Azad Mövlud oğlu – Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, BDU-nun folklor kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor.

Aprəl çevirilişindən sonra yenidən təşkil edilən Azərbaycan hökuməti müəyyən dövr ərzində mədəniyyətin inkişafı sahəsində razılaşıdırılmış müddələrin həyata keçirilməsini davam etdirdi. 1923-cü ildə Azərbaycan Tədqiq və Tətöbbə Cəmiyyəti yaradıldı. Ə.Haqqverdiyevin rəhbərlik etdiyi həmin cəmiyyət tarix, etnoqrafiya, dil, folklor və başqa sahələrin öyrənilməsində, milli mədəniyyətin üzə çıxarılıb araşdırılmasında böyük nailiyyətlər qazandı.

Azərbaycan Dövlət Darülfünunun bu illərdə mədəni dəyərlərimizi öyrənmək sahəsindəki fəaliyyəti geniş və çoxcəhətli idi. Görkəmli şərqşünas və türkoloqlar universitetə dəvət edilmiş, onlar Avropa dilləri və mədəniyyətləri ilə yanaşı, türkologiyanın ən aktual problemlərini tədrisə daxil etmişdilər. Universitet qısa tarixi müddət ərzində Şərqdə şöhrətli təhsil ocaqlarından birinə çevrilmişdi. Burada türkologiyanın inkişafı isə ümumilikdə Bakını keçmiş Sovetlər Birliyində İttifaqın mühüm türkoloji mərkəzlərindən biri kimi şöhrətləndirmişdi. 1926-cı ildə Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın harada keçirilməsi məsələsi müzakirə edildikdə tərəddüdsüz olaraq bu mühüm məclisin Bakıda keçirilməsi qərara alınmışdı. Təsadüfi deyil ki, qurultaya SSRİ MİK-in sədri Q.Musa-bəyovun təbrikində deyilirdi: «...Türkoloji qurultay türk-tatar xalqlarının tarixində mühüm hadisədir. Təsadüfi deyildir ki, o, Azərbaycanda keçirilir. Azərbaycan Darülfünunun yaranmasından ötən, o qədər də uzun olmayan tarixi müddət ərzində Bakı sovet sərhədləri çərçivəsində yaşayan türk-tatar əhalisinin birləşdiyi, elmin və mədəniyyətin yüksək inkişaf etdiyi mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Ona görə də belə mühüm bir məclisin Bakıda keçirilməsi tamamilə təbiidir».

Türk xalqlarının mədəni həyatında mühüm tarixi əhəmiyyəti olan Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayı 1926-cı il fevralın 26-da Bakıda açıldı və martın 6-da öz işini yekunlaşdırdı.

Qurultayda keçmiş SSRİ tərkibinə daxil olan 36 ölkə, respublika, muxtar qurum, vilayət, şəhər, rayon və nayihəni əhatə edən 131 nümayəndə iştirak edirdi. Onların 93 nəfəri türk, 38-i qeyri-türk millətindən idi. 12 nəfər nümayəndə qurultayda müxtəlif səbəblər üzündən iştirak edə bilməmişdi. Nümayəndələr arasında yalnız 1 nəfər qadın vardı. O, Azərbaycandan seçilmiş müəllimə Ayna Sultanova idi.

Qurultayda, eyni zamanda 96 nəfər dəvət olunan, 28 nəfər isə xüsusi dəvət olunan nümayəndə iştirak edirdi. Xarici ölkələrdən 7 nəfər xüsusi dəvətlə gəlmişdi. Onların sayı isə qurultayın mandat komissiyasının materiallarında belə əks olunmuşdur: Türkiyədən – 3, Almaniyadan – 2, Avstraliyadan – 1, Macarıstandan – 1 nəfər.

Məclisdə 22 nəfər məşhur türkoloq rəyasət heyətinə, 6 nəfər isə fəxri rəyasət heyətinə seçilmişdi. Əli bəy Hüseynzadə fəxri rəyasət heyətinə seçilən nümayəndələr içərisində idi.

Qurultay S.Ağamalioğlunun sədrliyi ilə işə başladı. Onun ətraflı giriş sözü iştirakçıların sürəkli alqışları ilə qarşılandı. S.Ağa-

mahioğlu türk xalqlarının tarixinə müxtəsər şəkildə nəzər salıb xüsusi vurğuladı ki, türk-tatar xalqları daim zülm və işgəncələr içərisində yaşamış, müxtəlif dövrlərdə feodallıqların və xanlıqların zülmü altında olmuşdur. Sonralar isə işğallara, çarizm zülmünə məruz qalmışlar. İndi isə ilk dəfə olaraq tarix səhnəsinə öz müqəddəratlarını müstəqil şəkildə həll edən xalq kimi gəlib çıxmış, özlərinin zəngin tarixini, dilini, mədəniyyətini öyrənmək imkanı əldə etmişlər». S.Ağamalioğlu təbrikinin sonunda onu da vurğulamışdı ki, bu xalqlar öz azadlıqlarına sovetlər ölkəsi xalqları içərisində qovuşmuş, öz mədəniyyətlərini də həmin xalqların qardaşlığı ailəsində öyrəniş genişləndirməlidirlər. O, əmin olduğunu bildirdi ki, qurultayda ümumilikdə tatar-türk xalqlarının tarixi, etnoqrafiyası, dili, əlifbası və ədəbiyyatı ətrafında geniş diskussiya aparılıb ümumi qənaətlər əldə ediləcəkdir.

Birinci iclas günü əsasən təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi və gələn təbriklərin oxunmasına həsr edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə qurultaya 30-dan artıq təbrik məktubu, 40-dan çox təbrik teleqramı gəlmişdi. Gələn təbrik məktubları Ümumittifaq təşkilatlarından, Zaqafqaziya Federasiyasının dövlət və elmi qurumlarından, türk respublikalarının rəhbərlərindən idi. Belə təbriklərdən biri də D.Cəbiyevin qurultay iştirakçılarının diqqətinə çatdırdığı Azərbaycan Dövlət Universitetinin məktubu oldu. Məktub universitet kollektivində çalışan tanınmış türkoqol və şərqşünaslar tərəfindən imzalanmış və son dərəcə səmimi bir məzmununda idi. Təbrikin bir yerində deyilirdi: «...Biz inanırıq ki, türkoqoloji qurultay türk-tatar xalqlarının tarixi, etnoqrafiyası, dili, folkloru, əlifbası və ümumilikdə yazı mədəniyyətinin öyrənilməsi sahəsində elə qərarlar qəbul edəcəkdir ki, onlar bu xalqların gələcək elmi-mədəni inkişafının çoxillik tarixini özündə əks etdirə biləcəkdir...»

Doğrudan da, tarix bu istəyi həqiqətə çevirdi. Qurultayda geniş və ətraflı diskussiyalar şəraitində qəbul edilən qərar və qətnamələrin bir qismi türk xalqları mədəniyyətinin inkişafının çoxillik proqram sənədinə çevrildi. Qəbul edilən təklif və qətnamələrin bir çoxunun bugünün özündə belə əhəmiyyətini itirməməsi bunu bir daha əyani şəkildə təsdiq etməkdədir. Qurultaya müxtəlif respublikaların maarif komissarlığının müəllim kollektivləri tərəfindən gələn təbriklər də təxminən bu məzmununda idi. Azərbaycan müəllimlərinin nümayəndəsi Teymur Bayraməlibəyovun, folklorçu Hənəfi Zeynallının və ədəbiyyatşünas Salman Mümtazın təbrikləri də qurultayda tam mətnə və sürəkli alqışlarla qarşılandı.

Gələn təbrik teleqramlarında türk mədəniyyətinə böyük ehtiram özünü əks etdirirdi. Bu teleqramlarda əlifba, dil məsələlərinə, türk xalqları tarixi və folklorunun öyrənilməsinə qurultayın töhfələri verəcəyinə böyük ümidlər bəslənilirdi. Göndərilən belə məzmunlu teleqramlardan biri də o dövrdəki SSRİ Xarici İşlər naziri Çiçerinə məxsus idi. Teleqramın məzmunu belə idi: «Bakı, Türkoqoloji Qurultaya! Türkoqoloji qurultayın açılışını atəşin salamlayıram. Əmi-

nəm ki, qurultay türk xalqlarının həyatında böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Ürəkdən təəssüf edirəm ki, Bakıya gəlib qurultayın işində iştirak edə bilmirəm. Çıçerin».

Birinci Türkoloji Qurultayın fəaliyyəti 17 iclası və 70-dən artıq məruzə, tezis, təklif və replikanı əhatə edir. Bunların hər biri türkologiyanın problemləri ilə bağlı olub məsələyə müxtəlif istiqamətlərdən yanaşmanın geniş elmi diskussiyasını əks etdirir.

Qurultayda təşkilat komitəsinin məruzələrə və məruzəçilərə ayrı-seçkiliyi də nəzərə çarpır. Belə ki, iclasda türkçə edilən məruzələrin stenoqramı aparılmamış, ya da hansı səbəbdənsə türk dilində edilən məruzə, çıxış, təklif, məlumat və replikaların mətni stenoqramda əks olunmamışdır. Bu isə qurultayın qarşıya qoyduğu başlıca məqsədləri, eləcə də burada türk xalqları mədəniyyətinin çoxcəhətli problemləri barədə aparılan genişmiqyaslı diskussiyalar barədə tam məlumat əldə etmək imkanını məhdudlaşdırır.

Qurultayda türkologiya məsələlərinin müzakirəsi fevralın 27-də keçirilən ikinci iclasda başlayır. Bu iclasda akademik V.V.Bartoldun məruzəsi «Türk xalqları tarixinin müasir vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr» adlanırdı. V.V.Bartold bu məruzəsində türk xalqları tarixinin ən ümdə məsələlərini önə çəkdi. Türk və tatar xalqlarının zəngin tarixə malik olduğunu söyləməklə, bir sıra mötəbər məsələləri açıqlamaqla onları vahid kontekstdə öyrənmək zərurətini irəli sürdü. Burada Orxon-Yenisey abidələrindən tutmuş türklərin sonrakı dövr zəngin tarixi, ədəbi-mədəni abidələri, folkloru müxtəsər şəkildə xülasə edildi. Orta Asiya xalqları, onların islamdan əvvəlki və sonrakı mədəniyyətinin öyrənilməsinin aktual problemləri önə çəkildi. Məruzədə qoyulan mühüm tezislərdən biri sivilizasiyanın dəyərləndirilməsində türk mədəniyyətinin rolu məsələsi idi. V.V.Bartold orta əsrlərə qədərki tarixi mənbələrlə yanaşı, XI əsrin mühüm abidəsi olan M.Kaşğari lüğətinə əsaslanaraq qədim türk tarixi və mədəniyyətinin sivilizasiyanın inkişafına təsiri məsələlərini qaldırır. Bu tarixi geniş əsaslarda öyrənmək zərurətini vacib hesab edirdi. Burada türk xalqlarının qədim tarixi, onun aktual məsələləri önə çəkməklə monqol xanlıqları və onların tarixinin öyrənilməsinin vacibliyi qeyd edilirdi. V.V.Bartoldun məruzəsi ümumilikdə belə bir tezislə tamamlanırdı ki, türk xalqlarının tarixinə münasibət dəyişməli və onun geniş kontekstdə araşdırılmasına başlanılmalıdır.

Bundan sonra qurultayda məşhur türk tədqiqatçısı İ.N.Borozdinin «SSRİ-də yaşayan türk xalqlarının tarixi taleyi yarımçıq, həm də səthi öyrənilmişdir» deyərək ümumilikdə bu tarixi tatar mədəniyyəti sahəsində «yeni kəşf» kimi dəyərləndirir. Məruzəçi bu xalqların tarixinin öyrənilməsinə dünya xalqları tarixinin tərkib hissəsi kimi baxır, onun aparıcı aspektlərini qurultay iştirakçılarının diqqətinə çatdırır.

Bundan sonra Q.Qubaydulinin eyni problemin daha konkret aspektlərini açıqlayan «Türk-tatar xalqları tarixi ədəbiyyatının inkişafı» məruzəsi də qurultay iştirakçıları tərəfindən böyük maraqla

la qarşılır. Məruzəçi problemin inkişafına maneçilik göstərən qüvvələrə çox kəskin mövqe nümayiş etdirir. O göstərir ki, türk tarixinə dair yazılar ədəbiyyatlarda yalnız ölkə ərazisində yaşayan türk xalqlarının tarixindən bəhs edilir. Bir çox hallarda isə bu xalqların tarixi də xeyli təhriflərə uğradılır. Məruzədə daha sonra göstərilirdi ki, türk xalqlarının daha mükəmməl tarixini yaratmaq üçün göstərilən yarımçıqlıq aradan qaldırılmalıdır. Türk tarixi tam və bütöv kontekstdə yaradılmalıdır.

Mühüm məruzələrdən biri də «Türk xalqlarının etnoqrafiyasının öyrənilmə səviyyəsi və qarşıda duran vəzifələr» adlanırdı. Məşhur etnoqraf S.İ.Rudenko tərəfindən edilən bu məruzə iştirakçılar tərəfindən böyük maraqla dinlənildi və geniş müzakirə obyektinə çevrildi. Burada insan tipləri, onların etnoqrafik ənənələri arasındakı oxşarlıq və bənzərliklər, etnoqrafik oxşarlıqlara təsir göstərən amillər üzərində geniş dayanıldı. Məruzədə Asiya insan tipinin müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsinin vacibliyi önə çəkildi. Bu məsələ qurultayda edilən bir neçə məruzədə diqqət mərkəzində oldu. Problemə A.N.Mesaqoşun məruzəsində daha konkret yanaşıldı. «Anadolu və Balkan türklərinin etnoqrafiyasının öyrənilmə səviyyəsi və müasir vəziyyəti» adlı bu məruzədə türk xalqlarının tarixi köçü və «gedib-qayıtmaları» dövründə etnoqrafik ənənələrin qorunub saxlanması, qarşılıqlı zənginləşməsi və ümumtürk etnoqrafiyasının yaranmasına təsiri məsələləri önə çəkildi. Məruzədə türk xalqları etnoqrafiyasının bir sıra mühüm xüsusiyyətləri, bütün türk xalqları üçün müştərək olan cəhətlər üzərində geniş dayanıldı. İslam dünyagörüşünün bu ənənələrə təsiri məsələlərinə toxuldu. Başqa bir məruzədə isə Qafqaz xalqları etnoqrafiyasının öyrənilmə səviyyəsi və bu problemin əhəmiyyətindən bəhs edildi. Şimali və Cənubi Qafqaz xalqlarının etnoqrafiyası barədə bir sıra yanlış mülahizələrə aydınlıq gətirildi. Azərbaycan Etnoqrafiya Muzeyinin müəyyən materialları tənqid edildi. Məruzələrin müzakirəsi diskussiyalı keçdi. Türk xalqları tarixi və etnoqrafiyasının bir sıra başqa məsələləri də müzakirədə diqqətə çatdırıldı. Nəticə isə yekdil oldu. Türk xalqlarının tarixi və etnoqrafiyasının öyrənilməsi günün ən mühüm məsələlərindən biri kimi qarşıya qoyuldu.

Üçüncü iclas ümumillikdə türk dillərinin yaxınlığı, oxşarlıq və bənzərlikləri məsələlərinə həsr edildi. İclasda Ural-Altay nəzəriyyəsi geniş diskussiya obyektinə çevrildi. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları və əleyhdarları belə bir qənaətə gəldilər ki, Ural-Altay, eləcə də türk dillərinin tarixi qanunauyğunluqlarını əhatə edən başqa nəzəriyyələrin müzakirəsi gələcəkdə də davam etdirilsin. Türk dillərinin vəziyyəti, qarşılıqlı əlaqəsi, problemləri, eləcə də orfoqrafiya, yazı qaydaları, fonetika, terminologiya, əlifba quruculuğu və onun texniki əsasları, ərəb-latin sistemləri, şriftlər və onların türk-latin əlifbalarında işlənmə imkanları, sait səslərin əlifbada yerləşdirilməsi formaları, ərəb əlifba sistemi, onun türk xalqları içərisində istifadə imkanları, latin əlifbasının üstünlükləri və texniki çatışmazlıqları, onun ümumtürk xalqları içərisində vahid əlif-

ba kimi istifadə formaları və digər məsələlər qurultayın III-XV iclaslarında başlıca müzakirə predmeti oldu.

Birinci Türkoloji Qurultayda dilin tədrisi metodikası, türk dilinin tədrisi metodologiyasının başlıca istiqamətləri, bu prosesdə önə çəkilməsinə ehtiyac olan məsələlər, qarşıya çıxan çətinliklər barədə də ətraflı danışıldı.

Qurultayın sonuncu iclasında F.Ağazadənin «Türk dillərində yazı qaydaları barədə» məruzəsi bir sıra maraqlı mülahizələrlə zəngin olduğu kimi, eyni zamanda türk xalqlarının latın qrafikasına, yenidən təkmilləşdirilmiş əlifbaya keçməklə bağlı konkret təkliflərlə də diqqəti cəlb etdi. Məruzə ətrafındakı çıxışlar problemin nə qədər vacib və əhəmiyyətli olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. Qurultayın diqqət verdiyi məsələlər içərisində əlifba xüsusi yer tuturdu, geniş müzakirələrdən sonra onunla bağlı ayrıca qətnamə qəbul edildi.

Qurultayda ədəbiyyat məsələləri də diqqət mərkəzində olmuşdur. «Türk xalqları ədəbiyyatının öyrənilmə perspektivləri və yekunları barədə» görkəmli türkoloq F.Köprülüzadə məruzə etmişdir. Müzakirədən görünür ki, bu məruzə də proqram səciyyəli olmuş, türk xalqları folkloru və ədəbiyyatının geniş çevrəsini əhatə etmişdir. Məruzə əsasən üç hissədən ibarət idi. Burada türk xalqlarının folkloru, qədim və yeni dövr ədəbiyyatı nəzərdən keçirilmişdir. Məruzəçi folklor yaradıcılığını türk xalqları üçün bir çox cəhətdən müstərək yaradıcılıq sahəsi kimi təqdim etmişdir. Qədim yazılı abidələri, islamdan əvvəl və sonrakı dövrlərdə yazıya alınan ədəbi nümunələrin mühüm tarixi əhəmiyyəti barədə qurultaya verilən məlumatlar, əslində, türk mədəniyyəti barədə dəyərli mənbələrin ilk açıqlanmasıydı.

Elə həmin mülahizələr T.T.Menzelin «Anadolu və Balkan türklərinin ədəbiyyatlarının öyrənilmə yekunu və perspektivləri» mövzusunda məruzəsində davam etdirilmişdir. Burada qədim türk ədəbiyyatı qaynaqlarına daha geniş müraciət olunub. Məruzələrdə və onların ətrafında aparılan müzakirələrdə türk xalqlarının ədəbiyyat tarixini yaratmaq, ən mühüm türk ədəbi abidələrini – M.Kaşğarının «Divani-lüğət-it-türk»ün, Yusif xan Xocubun «Qudatqu-bilig»ini və digər mühüm türk ədəbi abidələrini nəşr etmək, türk xalqları ədəbiyyatını dövrəşdirmək, qruplaşdırmaq və təsnif etmək məsələlərini həyata keçirməyi reallaşdırmağın vacibliyi qeyd edilirdi.

Qurultay türk xalqları mədəniyyətinin inkişaf perspektivləri barədə 8 geniş qətnamə və 2 qərar qəbul etmişdir. Onlar arasında «Yeni türk əlifbası haqqında», «Türk ailəsi dillərinin öyrənilməsi barədə», «Ana dilinin tədrisi metodikası haqqında», «Türk xalqları tarixinin müasir vəziyyəti, onun öyrənilməsinin perspektivləri barədə», «Diyarşünaslıq muzeylərinin yaranması haqqında», «Türk dillərinin orfoqrafiyası haqqında», «Yerlərdə türkoloji komitələrin yaradılması barədə», «Türk dillərinin elmi terminologiyasının yaranması və latın əlifbasının türk xalqları içərisində tətbiqi» barə-

dəki qətnamələrdə türkologiyanın inkişaf perspektivlərinin mühüm mənzərəsi öz əksini tapmışdır. «Etnoqrafiya komissiyasının yaranması haqqında» qərar isə ümumilikdə türk xalqlarının etnoqrafiyasının öyrənilməsi işində çox mühüm tarixi əhəmiyyəti olan hadisə kimi dəyərli nəticələrə səbəb olmuşdur.

Birinci Türkoloji Qurultayın qəbul etdiyi qətnamə və qərarların həyata keçirilməsi bu işdə nə qədər böyük ruh yüksəkliyi yaratsa, türk xalqları mədəniyyətinin sürətli inkişaf tempi ilə əlaqədar olsa da, sonrakı dövrlərdə onların həyata keçirilməsində böyük maneələr meydana çıxdı. Latın qrafikasına keçid ümumilikdə ləngidildi. Türk xalqları tarixinin etnoqrafiyası, dili və ədəbiyyatının ümumtürk kontekstində inkişafı ötən əsrin 30-cu illərinin birinci yarısından sonra qəti şəkildə dayandırıldı. Bu mədəniyyətin əksər araşdırıcıları pantürkist və panislamist damğalarla tutulub həbs edildilər. 1936-cı ildə qəbul edilmiş SSRİ Konstitusiyasının tələblərinə əsasən İttifaq ərazisində yaşayan bütün türk xalqlarının yazısı kiril əlifbasına keçirildi. Qurultay nümayəndələrinin əksəri repressiyalara məruz qaldı, bir çoxu təqsirsiz olaraq güllələndi, sürgünlərə göndərildi. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, repressiyalar bir qədər səngidikdən sonra türk xalqları öz tarix, etnoqrafiya, dil, folklor və s. məsələləri ümumtürk kontekstində olmasa da, İttifaq ərazisində yaşayan türklərin özlərinə məxsus mədəniyyətləri kimi öyrənməkdə davam etdilər.

Müharibədən sonrakı onillikdə türk xalqlarına qarşı yönəldilən mürtəce siyasət bir qədər yumşalsa da, bu xalqların tarixinə, dilinə, əlifbasına bəslənən münasibət ənənəvi ölçülərdə qalmaqda idi. Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın ideyalarına əsaslanmaq, onun materiallarına istinad etmək üzərində qoyulan qadağalar sonrakı illərdə də davam etməkdə idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, sovet sərhədləri çərçivəsində yaşayan başqa türk xalqları kimi, azərbaycanlılar da öz tarixini, dilini, folklorunu, qədim, orta əsrlər və yeni dövr ədəbiyyatını nəşr edib üzə çıxarıb, onlar üzərində araşdırmalarını davam etdirirdilər. Akademik B.Nəbiyevin qeyd etdiyi kimi: «... Qədirşünaslıqla onu da qeyd etmək lazımdır ki, yasaq və məhdudiyətlərə baxmayaraq, repressiyadan sonrakı onilliklərlə H.Hüseynov, H.Araslı, F.Qasımlı, M.A.Dadaşzadə, Mir Cəlal, M.Rəfili, Əkrəm Cəfər, Əli-Əjdər Seyidzadə, Əli Sultanlı, M.Təhmasib, C.Xəndan və başqa görkəmli Azərbaycan alimləri klassik irsin tədqiqi və praktiki materialların nəşri sahəsində bir çox dəyərli işlər görməklə qurultayın tövsiyələrini yerinə yetirmiş oldular». Həmin illərdə Bakıda «Türkologiya» jurnalı nəşrə başladı. Azərbaycanın ali məktəblərində türkologiya fənninin tədrisi bərpa edildi. «Türkologiyanın əsasları» dərsliyini yazan məşhur türkoloq F.Zeynalovun təşəbbüsü ilə Bakı Dövlət Universitetində bu gün də fəaliyyət göstərən Türkologiya kafedrası, sonralar isə Folklor kafedrası fəaliyyətə başladı.

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə edərək Sovetlər Birliyinin tərkibindən çıxdıqdan sonra Birinci Ümumittifaq Türkoloji

Qurultayın qəbul etdiyi tövsiyələrin həyata keçirilməsində fəallıq genişləndi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda, Tarix İnstitutunda, Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq, tarix və filologiya fakültələrində, eləcə də digər elmi-tədqiqat müəssisələrində qurultayın tövsiyələrinə cavab verən dəyərli tədqiqatlar üzə çıxdı, çoxcildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nin ilk cildi, yeddicildlik «Azərbaycan tarixi», tarix, etnoqrafiya və dilçilik məsələlərinə dair onlarla əhəmiyyətli nəşr işıq üzü gördü. Azərbaycan ədəbiyyatşünasları, tarixçiləri, dilçiləri ümumtürk nəşrlərinin hazırlanması işinə cəlb edildi. Azərbaycan folkloru, dili, qədim və müasir ədəbiyyatı çoxcildliklər halında nəşr edilib dünyaya çatdırıldı. Ankaranın «Kosaoglu» nəşriyyatının 8 cilddən ibarət çap edilib dünyaya yaydığı «Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası», Türkiyə Kültür Bakanlığının kütləvi tiracla yaydığı «Azərbaycanda Novruz», 30 cildən ibarət «Türk dünyası ədəbiyyatı», akademik B.Nəbiyevin qeyd etdiyi kimi, «Birinci Türkoloji Qurultaydan sonra keçən onilliklər ərzində bu istiqamətdə meydana qoyulmuş nəşrlərin ən sanballısı idi».

Türk xalqları içərisində ötən illər ərzində mədəni yüksəlişin genişlənməsində ədəbi əlaqələrin rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. Ç.Aytmatovun, O.Süleymanovun, Elçinin, Anarın türk dünyasının şöhrətli yazarları kimi dünyada tanınmasında bu əlaqələrin əhəmiyyəti az olmamışdır.

Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın türk xalqları qarşısında qoyduğu tələblərin həyatı əhəmiyyətinə maraq bu gün daha çox yüksəlmişdir. Bu məsələlərin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində Atatürk Mərkəzinin önəmli işi də diqqəti cəlb etməkdədir.

Qurultayın tarixi yekunu müasir mərhələdə türk xalqlarının zəngin mədəni irsini öyrənməyin yeni bir mərhələyə yüksəlməsi ilə əlamətdardır. Türk xalqları tarixi birliyinin yaranmasına doğru aparan bu yolda isə hələ görüləsi işlər çoxdur.

В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ИМЕЕТСЯ БОГАТЕЙШАЯ ИСТОРИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ЛИТЕРАТУРА

А.М.НАБИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о Первом Общесоюзном Тюркологическом съезде, его дневнике и вопросах, обсуждаемых на съезде. Здесь также сообщается о ходе съезда, его участниках, о значимости принятых на нем решений и постановлений, оценивается его историческое значение.